

УДК 94 (438)

*Петро Кулаковський***ВИЗНАЧЕННЯ АВТЕНТИЧНОСТІ ДОКУМЕНТА
В КОРОННІЙ КАНЦЕЛЯРІЇ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ**

Досліджуються окремі аспекти діяльності Коронної канцелярії щодо встановлення автентичності документів, виявлення підробок; наводяться приклади окремих найбільш відомих в практиці канцелярії спроб фальшування королівських привілеїв.

Справа визначення автентичності документа в Коронній канцелярії тісно зв'язана з проблемою фальшування документів як поза, так зрідка і в самій канцелярії. Оскільки канцелярії приходилось вивчати на предмет автентичності документи, переважно нею споряджені, вона була останньою інстанцією, а значить і найкращим інструментом, визначення даного критерія. Як справедливо відзначав С. Мікуцький, королівська канцелярія в процесі самоудосконалення створювала певні сталі типи своєї продукції, що мали визначені, стисло окреслені внутрішні та зовнішні форми, а як наслідок за допомогою такої своєї діяльності отримувала щораз кращу можливість критики документа і розширювала набір засобів вивчення його автентичності.¹ Загальноприйнятим як в королівській канцелярії взагалі, так і в руському її відділі (що видавав документи стосовно українських воєводств) зокрема, вважалося – дослідити матеріал, на якому був написаний документ, печатку та підписи експонента і писаря. Якщо дане дослідження давало позитивний результат: пергамент чи папір був цілий, непошкоджений, печатка і підписи – правдиві, – канцелярія визначала такий документ як автентичний.

Подібні ознаки автентичності документа були відомі й широкому загалові шляхти. Так, у серпні 1562 р. королівський дворянин Ян Квінта, маючи королівський лист, що зобов'язував передати маєтності померлого князя Януша Заславського польному литовському гетьманові Григорієві Ходкевичу, не зміг його зреалізувати. Урядник Заславських Гаврило Вербовецький відмовився виконувати королівське розпорядження на тій підставі, що на листі не було королівського підпису, лише одна печатка. Характерними є слова урядника з цього приводу: "...бо деи сила таковых листовъ с канцелярии без ведомости господарское выходятъ".²

Вже тоді існували виняткового таланту фальшувальники. Зокрема, Іоachim Бельський повідомляє, що після сейму 1593 р. привезли до Варшави хлопця Павелка Кіхлярчика, за походженням з Кракова, який умів підроб-

ляти почерки і підписи королів Стефана і Сигизмунда III. Наскільки унікальним він був підробником свідчить той факт, що його стерегли одночасно 20 королівських гайдуків, постачали вдосталь харчами і, навіть, наділяли йому медичну допомогу.³

Стосовно українських земель відомим є випадок підробки документів, зв'язаний з іменем Юрія Рожиновського, ніби то внука шляхтича Яцка Рожиновського-Половця (даний випадок був описаний на основі приватних архівів в минулому столітті Е.Руликовським⁴ і цілковито підтверджується цілим рядом документів з Руської метрики⁵). Справа виглядала так. ЗЛП 1595р. у Коронній канцелярії “очевисто став” Ю.Рожиновський і покладав старий паперовий лист-данину короля Казимира його предкові Михайлові Половцю Рожиновському на добра Рожин, Світильнів та інші, прохаючи цей лист потвердити. На додаток Рожиновський показав свідчі листи остерського старости Лавріна Ратомського та певних осіб – шляхтичів Київського воеводства, якими підтверджувався факт права Рожиновського на земські володіння: Рожин та прилеглості. Канцелярія не знайшла фактів неавтентичності даних листів і прохання Рожиновського задовільнила.⁶ З часом Рожиновський своє діичне право на Рожин і Світильнів “влив” на особу київського земського судді Яна Аксака. За невідомих обставин отримав доживотний привілей на ці ж добра і руський писар З.Яловицький. Розпочався судовий процес, який тривав досить довго (більше 10 років), аж доки в 1625 р. не викрито і підтверджено доказами цікаві факти стосовно особи Ю.Рожиновського. Виявилось, що був він не внуком Я.Рожиновського, а остерським боярином з с. Летковичі за прізвищем Рожновський. Будучи довіреним слугою у остерського старости Лавріна Ратомського, Рожновський викрав у нього папери, які відносилися до добр роду Рожиновських, і видав себе за їх нащадка.⁷ Слід гадати, що Коронна канцелярія в 1595 р., приділивши основну увагу вивченню автентичності данини Казимира, яка дійсно була оригінальною, докладно не дослідила супутні листи-свідчення Л.Ратомського та шляхти Київського воеводства, які напевно мали бути сфальшованими.

Очевидно, що практика викриття підробок вимагала чимало часу та праці, і тому майстерно виконані підробки могли бути виявлені лише особами, знайомими з технікою спорядження документів та юридично освіченими. Як наслідок, фальшування здебільшого ставали відомими, коли вони зачіпали інтереси руських писарів Коронної канцелярії. У випадку з підробкою Ю.Рожновського особою зацікавленою у встановлення істини виступив З.Яловицький. Так само, факт підробки тестаменту своєї дружини Аполонії Захаром Антоновичем за участю Яна Парицького був виявлений іншим руським писарем Я.Бедерманом, який належав до осіб, причетних відно тестаменту А.Антоновичової до отримання певної частки її спадщини. Порівняння випису тестаменту з вінницьких гродських книг, яким опе-

рували Антонович і Парицький, і оригіналу дозволило Бедерману встановити підробку за фактом відсутності у виписі підпису одного з свідків – Жарновецького і в результаті притягти фальшувачів на поч. 1643 р. до суду.⁸

Не виключено, хоч на користь подібної думки не маємо переконливих доказів, що персонал руського відділу Коронної канцелярії міг прямо чи опосередковано брати участь у виготовленні підробок. Так, в 1603 р. Адам, Андрій і Павло Боговитини позивали Л.Пісочинського в кременецький земський суд за потверження тестаменту їх брата Миколи, підробленого Прокопом, Шимоном і Григорієм Павловичами.⁹

Втім, не тільки поза канцелярією фальшували документи; підробки створювались і в самій Коронній канцелярії. Інтенсивність появи фальшованих документів в канцелярії посилювалась в періоди політичної нестабільності Речі Посполитої, коли намагання державних органів будь-яким чином поліпшити ситуацію шляхом швидкої зміни орієнтації з одних політичних угруповань на інші супроводжувались роздачею привілеїв, часто-густо протирічних між собою. Саме таке становище склалося в українських воєводствах після Гадяцької унії 1658 р. Масового характеру в даний період набрало в руському відділі королівської канцелярії спорядження різних документів, особливо масткових привілеїв, з віконцями¹⁰ (з пропуском в тесті документа для прізвища потенційного адресата).

Особливо багато таких привілеїв випрошували собі керівники канцелярії (канцлер та підканцлер), що за допомогою них впливали на своїх прибічників. До цих пір у архіві підканцлера (1628-1635), наступно канцлера (1635-1638) Томаша Замойського збереглося ряд королівських листів з віконцями, в т.ч. лист-номінація на посаду коронного генерального возного.¹¹ Інколи керівники канцелярії могли безпосередньо, без відома короля, ініціювати виготовлення таких листів. Зокрема, коронний канцлер (1578-1605) Ян Замойський звертався з проханням до невідомого нам працівника Коронної канцелярії видати привілей з віконцем на плебанію, розташовану в межах його держави – Книшинського староства, про що розпорядився лише поінформувати литовських печатників і писарів, які згідно права мали б це зробити.¹²

Зрозуміло, подібне сприяло різного роду маніпуляціям в самій канцелярії, а інколи навіть викраденню листів. Так, 19/III 1661 р. при виданні привілея Павлові Тетері на добра Сірковщизна (Овруцьке староство), канцелярія відзначила, що трохи раніше був споряджений привілей на ті ж добра, але з віконцем. Король поставив на ньому свій підпис і привілей віддали до опечаткування, однак канцелярія не могла ствердити чи був він опечаткований, чи ні. В зв'язку з його викраденням Коронна канцелярія попереджувала про нечинність даного привілея і як ознаку такої називала відсутність секретарського підпису, тобто С.К.Ганкевича, який на той час опечатковував документи, видані канцелярією.¹³ Як бачимо, дана підробка стала швидше всьо-

то такою завдяки випадку (її викраденню), а не в результаті цілеспрямованої діяльності Коронної канцелярії чи якогось з її урядників.

В цілому ж, можна сказати, що виявлення ефективності діяльності Коронної канцелярії в даному аспекті є надзвичайно складною справою з ряду причин. По-перше, встановлення канцелярією підробок на початковому етапі (перед dokonанням впису до книги з документа) ніде не відзначалося і не фіксувалося, оскільки документ не вписувався. По-друге, в судових декретах, де в контрверсіях сторін приводилися переліки документів (які пошукач і відповідач показували для доведення своєї правоти), в т. ч. і ті, які канцелярія визнавала неавтентичними, сам процес визначення автентичності, як правило, не відображувався. По-третє, супутні матеріали (приватне листування, протестації та маніфестації, внесені до городських і земських книг), які могли б пролити світло на даний аспект, із-за своєї розпорошеності та фрагментарності вимагають цілеспрямованих і тривалих студій. Тому вимушені зробити доволі гіпотетичний висновок, що традиційний на той час набір прийомів дослідження автентичності документа давав можливість виявляти персоналу Коронної канцелярії не надто “фахово” виготовлені підробки; підробки ж вищого гатунку (коли фальшується не оригінал, а супровідні документи) виявлялися канцелярією, як правило, в результаті аналізу додаткового документального матеріалу, свідчень людей, які володіли якоюсь інформацією стосовно підозрілого документа, або ж, правдоподібно, могли так і залишитися невиявленими.

Примітки

¹ Mikucki S. Badanie autentyczności dokumentu w praktyce kancelarii monarszej i sądów polskich w wiekach średnich // Rozprawy Wydziału historyczno-filozoficznego. – Kraków, 1934. Ser. II. – T. XLIV. – № 3. – S. 58.

² Опись актовой книги Киевского центрального архива № 39 / Подгот. О.И. Левицкий. – К., 1883. – С. 29.

³ Bielski I. Dalszy ciąg kroniki polskiej zawierającej dzieje od 1587 do 1598 r. – Warszawa, 1851. – S. 203-204.

⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich. – Warszawa, 1888. – T. 9. – S. 429.

⁵ Российский государственный архив древних актов (далі – РГАДА). – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 208. – Л. 35-39; Д. 209. – Л. 153-156, 342-348, 353 об.-356 об., 403 об.-407.

⁶ Там само. – Д. 197. – Л. 62-63.

⁷ Там само. – Д. 208. – Л. 35-39; Д. 209. – Л. 406-408 об. Słownik geograficzny... – 19. – S. 429.

⁸ Там само. – Д. 214. – Л. 133-134.

⁹ Кременецький земський суд. Описи актових книг. – К., 1965. – Вип. 2. – С. 92.

¹⁰ Подібна практика в Коронній канцелярії спорадично зустрічалася й раніше.

Там, після впису доживотного привілея О. Коморовському на с. Скуринці (Вінницьке староство), виданого в травні 1599 р. з віконцями на місцях написання дня та

імені попереднього власника, писар записав: "Tak odesłano do p[ana] hetmana / okienkami" (РГАДА. – Ф. 389. – Оп. 1. – Д. 202. – Л.11об.)

¹¹ Archiwum Główne Akt Dawnych. Archiwum Zamoyskich. – 46. K.3, 13.

¹² Ibidem. – 644. – S. 55.

¹³ Archiwum Główne Akt Dawnych. Sigillata. – № 6. K. 32.

The author studies certain aspects of the Crown Chancery activity concerning the document authenticity, elicitation of forgery. There are some examples of the attempts to forge Crown privileges in the Chancery practice.